

Ewa Szczepankiewicz-Rudzka*

Geopolityczne uwarunkowania bezpieczeństwa w regionie Sahelu

Wprowadzenie

Region sahelo-saharyjski to obszar ciągnący się wzdłuż południowych granic Sahary i północnych obrzeży Sudanu, od Senegalu do Somalii przez Mauretanię, Mali, Niger, Czad i Erytreę. Region ten często bywa definiowany jako strefa oddzielająca dwa różne obszary geopolityczne, Afrykę Północną, należącą do Regionu Śródziemnomorskiego od Afryki Czarnej. W arabskich tekstach okresu średniowiecza Sahel bywa określany jako przestrzeń między Maghrebem (arabskim zachodem) i *Bilad as Sudan* (krajem czarnych)¹. Inne określenie, pojawiające się w literaturze średniowiecznej, definiuje Sahel jako obszar między krajami pokoju (*Bilad es Silm*) a krajami konfliktów (*Bilad es Sibâ*)². Już wówczas rozwijano koncepcję określającą ten obszar jako szarą strefę, nad którą kontrola przechodziła między różne centra polityczne, umykającą kontroli krajów, w granicach których się znajduje, oraz szlak tranzytowy między Afryką Czną i Afryką Północną. Aktualnie, w kontekście wojny w Mali, penetracji obszaru przez fundamentalistów islamskich oraz rewindykacji kulturowo-niepodległościowych wysuwanych przez różnorodne grupy etniczne, określenia powyższe wydają się adekwatne. Analizując obecną sytuację Sahelu i jego miejsce w regionalnym systemie bezpieczeństwa, warto zwrócić uwagę na czynniki wpływające destabilizacyjnie na bezpieczeństwo analizowanego obszaru. Pośród tych ostatnich można wymienić słabość państw regionu, wewnętrzne walki o władzę, wieloetniczność społeczeństw państw Sahelu, militaryzację strefy, presję demograficzną, co z drugiej strony stanowi podatny grunt

* Dr, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych, Uniwersytet Jagielloński.

¹ M. Taje, *Les enjeux securitaires au Sahel Africain: grille d'analyse*, Centre Français de Recherches sur Renseignement, Tribune Libre nr 8: http://www.cf2r.org/images/stories/tribune_libre/tribune-libre-8.pdf, dostęp: 05.04.2013.

² *Ibidem*.

dla rozkwitu narkobiznesu, przemytu broni, handlu ludźmi. Na stabilność regionu wpływają aktorzy zewnętrzni, mający na celu zajęcie stosownego miejsca w tym strategicznym korytarzu i przejęcie kontroli nad jego bogactwami. Wśród podmiotów aktywnych w Sahelu można wymienić USA, kraje Unii Europejskiej, Chiny, a także aktorów niepaństwowych, np. Al-Kaidę.

Słabość państw Sahelu

Niestabilność Sahelu jest wypadkową politycznej i ekonomicznej słabości państw leżących w jego obrębie. Państwa stają się niezdolne do utrzymania kontroli w tym trudnym do administrowania terenie. Sahel rozciąga się na ogromnej pustynnej przestrzeni 8 mln km kw., z licznymi grotami i masywami górskimi, z którego najwyższe: Emi Koussi znajduje się w Czadzie (3415 m n.p.m.)³. W rankingu państw upadłych, prowadzonym przez renomowany think tank Fund for Peace z ośmiu wymienionych państw rejonu sahelo-saharyjskiego cztery znajdują się w pierwszej dwudziestce krajów (pośród 177 badanych), z czego trzy, Somalia, Sudan i Czad, zajęły miejsce w pierwszej piątce⁴. Pośród ocenianych kryteriów znalazły się takie czynniki, jak: słabość instytucji rządowych, brak możliwości kontrolowania całości terytorium państwowego, niewykonywanie czynności dystrybucyjnych przez administrację rządową, korupcja zakrojona na szeroką skalę, masowa emigracja ludności, wzmożona przestępczość. Słabość instytucji władzy potęguje fakt, iż wszystkie państwa w ciągu ostatnich lat doświadczyły zamachów stanu lub udaremnionej próby zmiany rządów na drodze pozakonstytucyjnej⁵.

Obszar charakteryzuje się wysoką presją demograficzną, rzędu 3% rocznie. Eksperci szacują, że tylko w Mali, Mauretanii i Nigrze, w ciągu 15 lat liczba ludności się podwoi⁶. Wzrost skokowy ludności może potęgować już istniejące napięcia wewnętrzne, wiązane z masowym napływem ludzi do miast czy brakiem zaspokajania przez państwo podstawowych potrzeb społeczeństwa. Istnieje ryzyko, że wraz z ubożeniem społeczeństwa, na sile będzie przybierać zjawisko zajmowania przestrzeni publicznej przez aktorów niepaństwowych, którzy skuteczniej wypełniają obowiązki państwa w zakresie pomocy wykluczonym, gwarancji edukacji, usług zdrowotnych itp. Przykład stanowi islamistyczne ugrupowanie *Izala* w Nigrze, które zajmując się działalnością charytatywną, buduje swój solidny kapitał polityczny na przyszłość⁷. Spójność polityczną i skuteczność administracji niemal wszystkich państw regionu podważa istniejąca dialektyka dzieląca terytoria na centrum oraz niedofinansowane,

³ La revue géopolitique n-line: <http://www.diploweb.com/Al-Qaida-au-Sahara-et-au-Sahel.html>, dostęp: 5.04.2013).

⁴ W rankingu nie ujęto Sudanu Południowego, jako że państwo to uzyskało niepodległość w 2011 r. Ranking państw upadłych 2012: <http://ffp.statesindex.org/rankings-2012-sortable> (dostęp: 25.03.2012).

⁵ W okresie od 2006 do 2012 r. miały miejsce zbrojne zamachy stanu w Mali, Czadzie, Nigrze. W listopadzie 2012 r. udaremniono próbę zdestabilizowania władzy w Chartumie, podjętą przez wojskowych związanych z opozycją. Somalia od 1991 r. pogrążona jest w wojnie domowej. Na jej terytorium powstało kilka *quasi-niezależnych* państw.

⁶ R. Labévière, *Sortie de la crise au Sahel; plaidoyer pour une refondation de la relation franco-algérienne*, [w:] *La face cachée des révolutions arabes*, red. E. Dénéce, Elipses 2012, s. 483.

⁷ *Ibidem*.

słabe peryferia czy też rodzący napięcia podział „biała północ” – „czarne południe”⁸. Od stopnia zagospodarowania tych linii podziału zależy ogólnospołeczna legitymizacja aktualnych rządów w regionie.

Słabość polityczna państw regionu Sahelu generuje kolejne negatywne zjawiska. Korupcja i przestępczość zorganizowana wzmagają klimat niestabilności i zagrożenia, na które narażone są kraje regionu. Do tradycyjnej aktywności grup zorganizowanych, zajmujących się kontrabandą papierosów, broni czy paliw dochodzi przemysł narkotyków, ludzi czy proceder porywania cywili dla okupu.

Obecnie Sahel stał się ważnym szlakiem dla przemytu narkotyków. Kokaina sprowadzana jest z Kolumbii, Wenezueli i Peru przez porty Zielonego Przylądka, Gwinei Bisau, Senegalu i Nigerii. Heroina przetrucana jest z Azji przez kraje Rogu Afryki. Z regionu Sahelu przemysł następuje przez kraje Maghrebu do ostatecznego miejsca zbytu: Europy Zachodniej. Dobrze zakorzeniły się kartele kolumbijskie, często poszukujące ochrony wśród miejscowej ludności, powodując proceder kryminalizacji podmiotów gospodarczych⁹.

W latach 90. strefa staje się ważnym pomostem ruchu migracyjnego przez Maghreb do Europy z całego obszaru subsaharyjskiego. Nielegalny transfer ludności stanowi kolejną dochodową działalność, z której korzystają społeczności lokalne, urzędnicy państwowi czy grupy mafijne¹⁰.

Rewindykacje tożsamościowo-kulturowe mniejszości etnicznych

Jedną z konsekwencji rewolucji arabskich, które przetoczyły się przez region w 2010/2011 r. jest odrodzenie się dążeń niepodległościowych grup etnicznych zamieszkujących Sahel: Berberów, Toubus czy mieszkańców Sahary Zachodniej – Sahrawi.

Berberzy to rdzenny lud Afryki Północnej pochodzenia chamito-semickiego, który wraz z podbojem kontynentu przez Arabów, poczynszszy od VII wieku podlegał stopniowej arabizacji i islamizacji. Nie wszystkie grupy Berberów wykazywały skłonność do uznania legitymizacji nowego suwerena i dominującej kultury, poszukując różnych form autonomii wśród plemion arabskich. Wydarzenia rewolucji w Afryce Północnej zachęciły saharyjskich Berberów-Tuaregów do ożywienia mitu stworzenia niepodległego państwa. Rozprzestrzeniona na terytorium południowej Libii, północnego Czadu i Mali oraz masywu Hoggar na południu Algierii ta grupa etniczna, szacowana na 1–1,5 mln, nie po raz pierwszy wystąpiła przeciwko rządowi państw, w obrębie których zamieszkuje¹¹. Upadek reżimu Kadafiego w 2011 r., w którego armii najemnicy tuarescy stanowili niemały odsetek, dodatkowo wzmocnił dążenia rewindykacyjne tej grupy etnicznej, dając wiarę w możliwość obalenia systemów w ich rodzimych krajach.

⁸ M. Taje, *Vulnérabilités et facteurs d'insecurité au Sahel, Club du Sahel et de l'Afrique de l'ouest* (CSAO/OECD), nr 1, 2010, <http://www.oecd.org/fr/csao/publications/45830147.pdf> (dostęp: 10.09.2012).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ J. Simon, *Le Sahel comme espace de transit des stupéfiants. Acteurs et conséquences politiques*, Hérodote 2011, nr 142, s. 139–140.

¹¹ M. Taje, *Vulnérabilités et facteurs d'insecurité au Sahel, Club du Sahel et de l'Afrique de l'ouest* (CSAO/OECD), nr 1, 2010, <http://www.oecd.org/fr/csao/publications/45830147.pdf> (dostęp: 10.09.2012).

Polityka Muammara Kadafiego względem Tuaregów była pełna dwuznaczności. Pułkownik, z jednej strony oscylował między dyskryminacją kulturową Berberów a wsparciem dla ich rebelii w poszczególnych krajach.

W Libii Imazighen¹² szacuje się na około 700 000. Zamieszkują oni zachód kraju Djebel Nefoussa i miasta wybrzeża Zouwara. Są wyznawcami ibadyckiego odłamu islamu¹³. W okresie reżimu Kadafiego, tj. od 1969 r. język Berberów, tamazight, był zakazany w miejscach publicznych, a kult ibadycki represjonowany. Ci, którzy wykazywali przywiązanie do kultury berberyjskiej, byli poddawani represjom. W 2009 r. członkowie Komitetów Rewolucyjnych i Ruchu Libya al Ghad (Libia Jutra), wierni pułkownikowi Kadafiemu, zaatakowali berberskie miasto Yéfren w odwecie za ich aktywność polityczną dążącą do uzyskania oficjalnego uznania dla roszczeń kulturowych. Polityka ta nie przeszkodziła rozwojowi aktywności Berberów libijskich w nawiązaniu współpracy z innymi wspólnotami Imazighen w Afryce Północnej, zwłaszcza w regionie Kabylii w Algierii. Wielu aktywistów berberskich w Libii zmuszonych było do emigracji lub przebywało w więzieniu. Nie dziwi więc fakt, że wraz z wybuchem rewolucji w Libii w lutym 2011 r. zamieszkiwany przez Berberów obszar zachodni kraju dołącza do zrywu antysystemowego. Zaangażowanie Berberów libijskich w sprawę gwarancji ochrony i uznania tożsamości lingwistyczno-kulturowej w okresie wojny i budowy politycznej kraju okresu po obaleniu M. Kadafiego, trwale wpisało się w pejzaż postrewolucyjny Libii. Fiasko rozmów społeczności berberskich z Tymczasową Radą Narodową, dotyczących wpisania języka tamazight jako oficjalnego i bojkot późniejszego rządu Abdeal Rahima al-Kiba pokazuje, że w nowym systemie politycznym Libii ustępstwa na rzecz rewindykacji berberyjskich nie stanowią priorytetu¹⁴.

Mało wyrozumiały dla społeczności berberskich, w tym Tuaregów we własnym kraju, Kadafi podsycił dążenia niepodległościowe w krajach sąsiedzkich w celu destabilizowania tamtejszej władzy i osłabienia sąsiadów. Przychylni forsowanej przez *radę* idei utworzenia wielkiego autonomicznego państwa saharyjskiego, obejmującego południe Algierii, północ Mali, południe Libii i północ Nigru, zapowiedzianego utworzeniem w 1998 r. Wspólnoty Państw Sahelo-Saharyjskich, rekrutowali się do regularnej armii przychylniej Kadafiemu. Reżim wspierał i był przychylny temu napływowi Berberów. Dodatkowo czynniki polityczne i ekonomiczne grały dużą rolę w zwiększonym ruchu migracji w stronę Libii. Susze lat 70. i 80. w Mali i Nigrze, stłumione powstania tuareskie w Mali w latach 1990 i 2000, dyskryminacja w dostępie do stanowisk politycznych i administracji swoich krajów i wreszcie bieda spowodowały masowy napływ Tuaregów do krajów sąsiedzkich, szczególnie Libii¹⁵.

¹² Nazwa Berberów w ich języku tamazight.

¹³ Ibadyzm należy do jednego z trzech odłamów islamu – karadżyzmu. Karadżyzm berberski charakteryzował się oporem przeciw najeźdźcom arabskim i narzuconemu przez nich islamowi wersji sannickiej. Karadżyzm w różnych wersjach regionalnych jest praktykowany w oazach Mazab w Algierii, na wyspie Djerba w Tunezji, stanowi mniejszościowy odłam w Omanie i Zanzibarze, zob. szerzej: L.A. Ammour, *Le retour de la problématique identitaire au Sahara: un effet secondaire du printemps arabe*, [w:] *La face cachée...*, op. cit., s. 465.

¹⁴ Zob. szerzej: L.A. Ammour, *Le retour de la problématique*, op. cit., s. 465–467.

¹⁵ Porozumienie z Algieru z 2006 r. i Libii z 2009 r. przewidywało włączenie Tuaregów w szeregi policji i żandarmerii, ponadto planowano stworzenie jednostek składających się wyłącznie z byłych rebeliantów. Plan nie został zrealizowany pomimo jego ożywienia w 2011 r. w ramach regionalnego planu budowy strefy bezpieczeństwa w Mali, którego głównym celem miało być utworzenie jednostek specjalnych ds. walki z terroryzmem, a co wiązało się z rekrutacją 5000 Tuaregów, zob. szerzej: L.A. Ammour, *Le retour de la problématique*, op. cit., s. 465–467.

Ponadto blisko 200 000 Tuaregów przybyło do Libii w momencie wybuchu wojny domowej z 2011 r., w celu stłumienia powstania w Benghazi¹⁶.

Upadek reżimu Kadhafiego spowodował masowy odpływ imigrantów oraz najemnych armii z Libii, co nie pozostało bez wpływu na poszczególne kraje sąsiedzkie¹⁷. Tarcia na tle etnicznym, które dotknęły miasta Meneka, Aguelhoc, Tessalit na północy Mali, przeradzając się w krwawy międzynarodowy konflikt zbrojny¹⁸, w znaczącym stopniu były inspirowane przez guerille utworzone przez powracających z Libii najemników, zaopatrzonych w broń i umiejętność walki w trudnym terenie¹⁹. Na podkreślenie zasługuje fakt, że trzy z czterech działających na terenie północnego Mali ugrupowań zostały utworzone z inicjatyw tuareskich przywódców. Mowa tu o Ruchu na rzecz Wyzwolenia Azawad, którego celem jest autodeterminacja regionu i eliminacja bojowników Al-Kaidy Maghrebu Islamskiego, islamistycznym ugrupowaniu Ansar Ed-Dine kierowanym przez Iyad Ag Ghaly, jednego z przywódców powstania tuareskiego w roku 1990 oraz optującym za wprowadzeniem prawa szariaty MUJAO (Ruch na rzecz jedności Jihadu w Afryce Zachodniej), powstałym w grudniu 2011 r. na skutek odłączenia się ośmiu Tuaregów z *katiby* Abdelhamida Abou Zeyda w strefie Tighargharu²⁰.

Inną grupę etniczną, którą Muammar Kadafi traktował instrumentalnie, stanowią nomadzi Toubous, ludność posługująca się językiem należącym do grupy języków nilo-saharyjskich, zamieszkująca w większości masy Tibesti na północy Czadu, wschodnie obszary Nigru i południowe strefy Libii²¹. Kadafi, dążąc do osłabienia państw sąsiedzkich, wspierał separatystyczne ugrupowanie Toubous, Ruch na rzecz demokracji i sprawiedliwości w Czadzie oraz nigeryjską Armię Rewolucyjną Sahary. Podobnie jak w przypadku Berberów, również spośród nomadów rekrutował najemników do tłumienia powstania w Benghazi w 2011 r.

W nowej sytuacji politycznej w Libii czarnoskóra mniejszość upatruje szansy na zmianę i uznanie dla swojego języka, kultury i miejsca w nowym rządzie. W lutym 2012 r. miały miejsce potyczki zbrojne między Toubous i Arabami z plemienia Zouwaya w regionie Koufra w południowo-wschodniej Libii. Kolejne odnotowano w kwietniu 2012 r. wokół miasta Sebha, na południu Mali, które zakończyły się ogłoszeniem utworzenia rządu południowej Libii, dowodzonego przez Alachi Mehdi. Obok tarć etniczno-plemiennych motywy ekonomiczne wychodzą na plan pierwszy. Gra toczy się o przejście kontroli nad lukratywnym szlakiem handlowym, również dla tranzytu nielegalnego w strategicznym obszarze pogranicza Czadu, Sudanu i Egiptu²².

¹⁶ L.A. Ammour, *L'après Gaddhafi au Saher-Sahara*, Notes internationales CIDOB, nr 44, styczeń 2012, s. 2.

¹⁷ Według wskazań rządów Niamey i Bamako około 200 000 Tuaregów nigeryjskich i malijskich powróciło do swoich krajów ojczystych w 2011 r., L.A. Ammour, *L'après Gaddhafi...*, *op. cit.*, s. 3.

¹⁸ Konflikt malijski okresu 2011–2012 między armią malijską a rebeliantami tuareskimi z Narodowego Ruchu Wyzwolenia Azawadu (MNLA), a następnie MNLA z ich dawnymi sojusznikami z islamistycznych ugrupowań ekstremistycznych, został ostatecznie zakończony po francuskiej interwencji zbrojnej pod nazwą Operacja Serwal. Szerszy opis konfliktu malijskiego wykracza poza ramy tego opracowania. Na ten temat zob. szerzej np.: <http://geopolityka.org/analizy/2006-w-ojna-w-mali> (dostęp: 20.06.2013).

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Zob. szerzej: L.A. Ammour, *Le retour de la problématique...*, *op. cit.*, s. 471.

²¹ Y. Lacoste, *Sahara, perspectives et illusions géopolitiques*, La Découverte, „Hérodote” 2011, t. 3, nr 42, s. 31.

²² L.A. Ammour, *Le retour de la problématique*, *op. cit.*, s. 472.

Kolejny punkt zapalny w regionie stanowi ludność Sahrawi, która dąży do uzyskania pełnej niezależności przez Saharyjsko-Arabską Republikę Demokratyczną, nieuznaną przez większość państw. Ten regionalny konflikt, zamrożony od 1975 r. dotyczy statusu dwóch prowincji hiszpańskich, Río de Oro, Sakija al-Hamra, których przynależność powinna być rozstrzygnięta przez referendum, a które formalnie stanowią prowincje południowe Królestwa Maroka²³. Na kanwie niezadowolenia z reprezentacji Polisario, z którego wywodzi się pełniący 35 lat funkcję prezydenta rządu na uchodźstwie Mohameda Abdelziza, w lutym 2012 r. Sahrawi zaatakowali siedzibę rządu w Tinduf, w Algierii, niosąc na sztandarach hasła podobne do tych skandowanych na placu Tahrir w Kairze styczniu 2011 r. (*erhal*)²⁴. Ryzyko walki, również zbrojnej o prawo do legitymizowanego przewodzenia ludności Sahrawi, nie jest wykluczone.

Upadek reżimu libijskiego, oprócz skutków społecznych w krajach ościennych, ma również znamienne konsekwencje gospodarcze. Między majem a lipcem 2011 r. blisko 43 000 migrantów zarobkowych opuściło Libię i powróciło do Czadu. Według Biura ONZ ds. Koordynacji spraw społecznych, spowodowało to spadek o 57% transferów pieniężnych, przesyłanych do tego kraju²⁵.

Podobna sytuacja ma miejsce w Nigrze. Wzajemne relacje gospodarcze zostały brutalnie przerwane, powodując repatriację blisko 26 000 pracowników nigeryjskich. Pograżenie się Libii w postrewolucyjnym chaosie spowodowało zawieszenie transgranicznych inwestycji infrastrukturalnych, chociażby budowy drogi między granicą Libii a miastem Agadez w Nigrze²⁶.

Zagrożenie terroryzmem islamskim

Kolejnym czynnikiem zagrażającym bezpieczeństwu w regionie i jednocześnie aktorem czerpiącym korzyści z braku sprawnej kontroli państwowej są ugrupowania zbrojnego dżihadu. Trudno dostępne i pozbawione kontroli tereny na południu i centrum Sahary stały się wygodnym przyczółkiem dla Al-Kaidy Maghrebu Islamskiego (AQMI).

Pojawienie się islamu radykalnego w regionie bezpośrednio łączy się z wydarzeniami w Algierii w roku 1992, kiedy to Islamski Front Wyzwolenia (FIS) wygrał pierwszą turę wyborów parlamentarnych. Armia postanowiła przerwać proces wyborczy i rozwiązać FIS 4 marca 1992 r. Niektórzy z jego przywódców (Abassi Madani, Ali Belhadż, Hachemi Sahnouni) zostali osadzeni w więzieniach. Rozpoczęła się wojna domowa. FIS rozpoczął działalność podziemną, rozwijając grupy bojowe pod nazwą GIA (Islamska Grupa Zbrojna), których zadaniem było zwalczyć rząd wojskowych i zaprowadzić państwo islamskie. Gdy część działaczy zdecydowała zaprzestać działań wyrotowych i przystąpiła do negocjacji układu amnestyjnego z władzami, z GIA wyłoniła się grupa radykalnych aktywistów islamskich, tworząc w 1998 r. Salaficką Grupę na rzecz Wiary i Walki (GSPC). Z czasem wycofała się na południe kraju, budując również

²³ Na temat niepodległości Sahary Zachodniej zob.: E. Szczepankiewicz, *Niedokończona dekolonizacja Sahary Zachodniej – historia i perspektywy rozstrzygnięcia konfliktu*, „Politeja” 2009, nr 11.

²⁴ *Erhal* w języku arabskim oznacza „odejść”.

²⁵ L.A. Ammour, *L'après Gadhafi*, op. cit., s. 1.

²⁶ *Ibidem*.

swoje przyczółki w Mali i Nigrze. Grupa opiera się na salafizmie, nurcie islamu nawołującym do czystości islamu czasów proroka²⁷. Na scenie politycznej Maghrebu dała o sobie znać w 2003 r. spektakularnym porwaniem 30 turystów na południu Algierii. W 2006 r. po rozwiązaniu GSPC, część jej członków, przyłączyła się do Abdelmaleka Drukdała, który przyjął zwierzchnictwo Al-Kaidy i objął przywództwo nad utworzoną organizacją Al-Kaidą Maghrebu Islamskiego, nawołującą do globalnego dżihadu mającego na celu utworzenie emiratu rozpościerającego się od południowego zachodu Algierii do północnych ziem Mali oraz od Mauretanii na wschodzie po krańce Czadu.

Ta zmiana strefy saheljskiej w emirat *quasi*-wojenny ma znaczenie strategiczne, ponieważ przemieszcza punkt ciężkości AQMI, powstałej w Algierii, w stronę Sahelu. W tej konfiguracji terytorialnej funkcjonują trzy *katabas* (falangi), konkurujące wzajemnie o przywództwo²⁸. Ich obecność, zwłaszcza na terenie Mali, destabilizuje działalność rządu centralnego poprzez podleganie do nieposłuszeństwa i rekrutowanie w swoje szeregi Tuaregów podatnych na retorykę antyrządową oraz aktywność kryminalno-mafijną.

Chaos, jaki powstał w wyniku rebelii w Libii i całym regionie Północnej Afryki, posłużył islamistom. Tracąc rozmach i siłę rażenia na terenie Azji, w regionie afgańsko-pakistańskim, możliwe, że będzie chciała wzmocnić swój przyczółek afrykański.

Penetracja części kraju przez islamskie ugrupowania terrorystyczne nie jest tylko cechą Mali czy Algierii. W 2006 r. nigeryjskie służby wywiadowcze zasygnalizowały, że członkowie islamistycznej grupy Boko Haram zostali wyszkoleni w Algierii w szeregach AQMI. Uważa się, że Boko Haram i Al-Kaida nawiązały współpracę przez pośredników walczących wcześniej w jednych szeregach w Afganistanie²⁹. Pewne obawy może budzić potencjalny alians siatek terrorystycznych działających na terenie Afryki Wschodniej i Zachodniej, w postaci nawiązania współpracy dwóch wspomnianych ugrupowań z grupą Al-Shabab, działającą w Somalii. Co prawda, Boko Haram działa na planie lokalnym i nie wydaje się, by mogła ulec retoryce dżihadu globalnego, głoszonego przez al-Shabab somalijskie. AQMI również zachowuje niezależność od podmiotów zewnętrznych. Znamienny jest fakt nieuznania przez tę ostatnią zwierzchnictwa Al Zawahiriego, następcy Ben Ladena. Sojusz Al-Kaidy Maghrebu Islamskiego oraz Boko Haram jest wypadkową wydarzeń w regionie, podyktowaną celem współpracy operacyjnej i szkoleniowej, nieprowadzącej jednak obecnie do ustrukturyzowania współpracy arabsko-afrykańskiej ugrupowań radykalnego islamu³⁰.

Inicjatywy sekurytyzacji Sahary

Działania na rzecz stabilizacji regionu Sahary są podejmowane tak przez kraje sub-regionu, jak i przy współudziale aktorów zewnętrznych. Państwami bezpośrednio

²⁷ Ta forma fundamentalizmu związana jest z działającym w XIII w. Hanbali ibn Taymiyyah, który odrzucał jurysprudencję średniowieczną i wszelkie zniekształcenia islamu. W XX w. jego idee przejęli i wprowadzili w sferę polityki Bracia Muzułmanie oraz Al-Kaida.

²⁸ Na zachodzie, w Kidal, *katiba* Mokhtara ben Belmokhtara, na wschodzie: *katiba* Hamadu Abid abou Zeida, na północy *katiba* Yahia Djuadi (alias Abu Ammar).

²⁹ V. Huguéaux, *L'Afrique en face: dix clichés à l'épreuve de fait*, Armand Colin, Paris 2010, s. 54.

³⁰ L.A. Ammour, *L'après Gaddhafi*, *op. cit.*, s. 4.

zainteresowanymi wydarzeniami w obszarze saharo-sahelyjskim są kraje związane z nim geograficznie i historycznie, tj. Algieria i Francja, jak i te bardziej odległe, np. USA.

Dążenia Algierii do wyjścia na pozycję regionalnego lidera oraz zapewnienia bezpieczeństwa na flankach południowych są naturalne. Zaangażowanie w zapewnienie stabilności Sahelu dla administracji A. Boutefliki jest poniekąd imperatywem strategicznym, zważywszy, że operująca na południe od Sahary Al-Kaida Maghrebu Islamskiego powstała na skutek przekształcenia działającej od lat 90. na terenie Algierii Salafickiej Grupy na Rzecz Wiary i Walki. Dżihadysty stanowią też bezpośrednie zagrożenie dla Algierii. 16 stycznia 2013 r., w obliczu wojny w Mali, terroryści powiązani z Al-Kaidą zaatakowali pracowników znajdującej się na południu kraju rafinerii In Amenas, żądając opuszczenia pogrążonego w konflikcie Mali przez wojska francuskie. W trwających do 21 stycznia starciach z siłami rządowymi śmierć poniosło 37 uprowadzonych cudzoziemców, jeden Algierczyk i 29 porywaczy³¹. Ambicje oraz interes bezpieczeństwa kraju idą w parze z kompetencjami i potencjałem logistycznym umożliwiającym zapewnienie stabilności w regionie. Algieria dysponuje budżetem obronnym rzędu 8,61 mld dolarów (2012 r.), najwyższym na całym kontynencie³². Departament Wywiadu i Bezpieczeństwa (DRS) uważany jest za jeden z najsukuteczniejszych w świecie. Ponadto rząd Algierii, wielokrotnie w przeszłości uczestniczył w roli mediatora w sporach między ugrupowaniami tuareckimi a rządem Mali. Regionalną pozycję Algierii wzmacnia fakt jej aktywności na forum organizacji regionalnych i globalnych. Algierczyk. Ramtane Lamamra jest szefem Rady Pokoju i Bezpieczeństwa Unii Afrykańskiej, Said Djinnit kieruje Biurem ONZ w regionie Afryki Zachodniej.

Administracja A. Boutefliki podejmuje kroki na rzecz stworzenia regionalnych instytucji bezpieczeństwa. Za namową Algieru doszło do powstania w 2010 r. Komitetu Wspólnego Sztabu Operacyjnego (Comité D'état Major Opérationnel Conjoint) z siedzibą w algierskiej miejscowości Tamanrasset. W skład tej inicjatywy, podejmującej wspólne działania w celu zwalczania terroryzmu, wchodzi również Mali, Niger i Mauretania.

Kolejnym krajem bezpośrednio zainteresowanym stabilizacją obszaru Sahelu jest Francja³³. Długoletnie więzy kolonialne większości państw analizowanego regionu z Francją sprawiły, że obecnie łączy je współpraca kulturowa (Senegal, Mauretania, Mali, Niger, Czad są członkami Międzynarodowej Organizacji Frankofonii), polityczna i wojskowa (umowy o współpracy wojskowej podpisywane od lat 60. między Francją a Mali, Senegalem, Czadem, Wybrzeżem Kości Słoniowej), gospodarcza (Francja jest pierwszym partnerem handlowym większości krajów regionu; Czad, Niger, Senegal, Mali zrzeszone są w strefie Franka (CFA). Próby związania instytucjonalnego byłych kolonii przejawiały się w inicjatywach nawiązania szerszej współpracy nowo niepodległych państw pod auspicjami byłego imperium. Idea powołania Organizacji Wspólnoty Regionów Saharyjskich z 1957 r. stanowiła niezrealizowane zamierzenie zbliżenia krajów regionu Sahary: Algierii, Mali, Mauretanii, Nigru, Czadu.

³¹ *Bilans ataku w In Amenas: Zginęło 37 cudzoziemców, ujęto trzech terrorystów*; <http://www.polskatimes.pl/artyku-1/744213,bilans-ataku-w-in-amenas-zginelo-37-cudzoziemcow-ujeto-trzech-terrorystow,id,t.html> (dostęp 20.06.2013).

³² *Sécurité au Sahel: comprendre le „puzzle algérien”*, <http://terangaweb.com/securite-au-sahel-comprendre-le-puzzle-algerien/> (dostęp 20.06.2013).

³³ W artykule rola i zaangażowanie Francji w analizowanym obszarze zostały prześledzone pobieżnie. Wskazano tylko niektóre czynniki determinujące wpływy Francji w obszarze Sahelu.

Znaczenie geostrategiczne Sahelu dla Paryża zostało przypiętowane interwencją w Mali w 2013 r. Przeniesienie konfliktu, rebelii tuareckich do pobliskiego północnego Nigru uderzyłoby znacznie w interesy ekonomiczne Francji³⁴. Od 40 lat Areva posiada kopalnie uranu w tym kraju, gdzie wydobywa ten surowiec na potrzeby francuskiej i szerzej europejskiej energetyki atomowej³⁵.

Ponadto brak stabilności w regionie, trapionym przez zorganizowane grupy przestępcze, bezpośrednio uderza w bezpieczeństwo obywateli francuskich przebywających na tym newralicznym obszarze. Czworo obywateli Francji, pracowników koncernu Areva, porwanych w Arlit na północy Nigru, w styczniu 2011 r. znalazło się w rękach zakładników. Dwoje kolejnych zostało porwanych w Mali w listopadzie 2011 r.³⁶

Destabilizacja krajów Sahelu wpływa ponadto na wzmożony napływ do byłej metropolii migrantów szukających bezpiecznego i lepszego miejsca dla siebie i swoich rodzin, co z kolei zagraża w pewnym sensie bezpieczeństwu społecznemu i ekonomicznemu Francji³⁷.

Zainteresowanie Saharą ze strony administracji amerykańskiej widoczne jest od kilkunastu lat. W 1996 r. została utworzona Inicjatywa Reagowania Kryzysowego (Africa Crisis Response Initiative), uplasowana pod dowództwem armii amerykańskiej stacjonującej w Stuttgardzie, znanej pod nazwą US-Eucom (United States European Command)³⁸.

Wydarzenia 11 września 2001 r. zaowocowały wypracowaniem amerykańskiej koncepcji strategicznej o nazwie *global war on terror*. Doktryna walki z terroryzmem została skonkretyzowana i znalazła praktyczne zastosowanie od listopada 2002 r. w postaci Pan Sahel Initiative, mającej na celu zabezpieczanie granic przed przemytem broni, narkotyków, penetrowaniem regionu przez międzynarodowe organizacje terrorystyczne. Głównym instrumentem inicjatywy jest szkolenie służb bezpieczeństwa w Mali, Nigrze, Mauretanii, Czadzie w walce z terroryzmem, koordynacja i wspomaganie współpracy, wsparcie w zakresie orientacji w terenie i komunikacji. Budżet dwuletniej inicjatywy Pan Sahel opiewał na sumę 8 mln dolarów³⁹. Inicjatywa stanowiła skoordynowaną pomoc dla kilku państw. W całości została przeprowadzona przez Dowództwo Europejskie Stanów Zjednoczonych (U.S. Eucom). W jej ramach udało się wyszkolić i wyposażać cztery grupy szybkiego reagowania liczące 150 żołnierzy z czterech państw adresatów w zakresie kontroli granic, zapobiegania przemytowi broni i narkotyków, a także infiltracji regionu przez ugrupowania terrorystyczne.

³⁴ W lutym 2007 roku na północy Nigru wybuchła tuarecka rebelia zainicjowana przez ruch: *Mouvement des Nigériens pour la Justice* (MNJ). Wśród jej postulatów znalazły się żądania większej autonomii oraz udziału w zyskach z wydobywania uranu. Tuaregowie z ruchu MNJ apelę na temat uranu kierowali nie tylko do sfer rządowych, ale i koncernów, które odnoszą korzyści z prac na tuareckim terytorium: *Areva, Niger i Tuaregowie: Krwawy uran w Polsce?*, <http://wolnemedi.net/ekologia/areva-niger-i-tuaregowie-krwawy-uran-w-polsce/>.

³⁵ E. Lévêque, *La France a-t-elle un intérêt économique à intervenir au Mali?*, http://lexpansion.lexpress.fr/economie/la-france-a-t-elle-un-interet-economique-a-intervenir-au-mali_368659.html (dostęp 20.06.2013).

³⁶ *Otages français enlevés au Sahel: les familles appellent à des rassemblements de soutien*, <http://www.rfi.fr/afrique/20130622-otages-francais-enleves-sahel-familles-appellent-rassemblements-soutien> (dostęp: 20.06.2013).

³⁷ *Crise au Mali: quels enjeux pour la France?*, <http://www.affaires-strategiques.info/spip.php?article6445> (dostęp: 20.06.2013).

³⁸ A. Bourgeot, *Sahara de tous les enjeux*, „La Découverte” 2011, t. 3, nr 142, s. 45–46.

³⁹ *Pan Sahel Initiative*, Global Security, <http://www.globalsecurity.org/military/ops/pan-sahel.htm> (dostęp: 05.04.2013).

Wśród sukcesów wymienia się zatrzymanie czołowych przywódców Salafickiej Grupy na Rzecz Wiary i Walki – Abderrazak Al-Para oraz Athmane Toauti zwany Abou El Abbas. W sprawie obu toczą się aktualnie postępowania karne⁴⁰.

Wielostronna współpraca regionalna uznana za sukces, od 2004 r. rozwija się w bardziej rozbudowanej formie. Od 2004 r. jednostka specjalna US Army Airborne ze Stuttgartu kształci i trenuje żołnierzy krajów afrykańskich. W tym celu komórki specjalnego dowództwa operacyjnego (Special Operations Command Europe, Soceur) zostały ustanowione w trzech miastach Mali: Bamako, Gao, Timbuctu i w Atar, w Mauritanii.

Kolejnym przedsięwzięciem mającym na celu gwarancję bezpieczeństwa w regionie Afryki jest Trans Sahara Counter Terrorism Partnership. Początkowo program skierowany był do państw PSI (Pansahel Initiative) oraz Nigerii i Senegalu. Współpraca została szybko rozszerzona o trzy kraje Maghrebu: Algierię, Maroko i Tunezję. Zadania przewidziane w Ramach Partnerstwa ds. Zwalczania Terroryzmu w obszarze Transsaharyjskim powielają cele objęte wcześniejszą inicjatywą. Działalność TSCTP rozpoczęto od wspólnych ćwiczeń w 2005 r. – Exercise Flintlock, ukierunkowanych na walkę z terroryzmem, jak również wzmocnienie dwustronnej współpracy w dziedzinie wojskowości, zwiększenie umiejętności interoperacyjnych i logistycznych. W odróżnieniu od wcześniejszej inicjatywy, PSI jest współpracą będącą kombinacją komponentów cywilnych i wojskowych. Program współpracy ściśle wojskowej, nadzorowany przez Departament Obrony pod nazwą Operation Enduring Freedom – Trans Sahara, uzupełnia komponent cywilny koordynowany przez Agencję Stanów Zjednoczonych ds. Międzynarodowego Rozwoju (USAID) oraz Departament Stanu. Działania opierają się na koordynacji i finansowaniu programów edukacyjnych i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Na uwagę zasługuje też fakt znacznie większego finansowania programu w porównaniu z jego wcześniejszym wcieleniem – PSI. Budżet TSCP od 2005 r. został ustalony na kwotę 500 mln dolarów, finansowanie przewidziane na kolejne lata opiewa na kwotę 100 mln dolarów rocznie⁴¹.

Fiaskiem natomiast zakończyła się inicjatywa z 2007 r. mająca na celu utworzenie US-Africom, amerykańskiego dowództwa w Afryce. Obecnie jedyna baza amerykańska stacjonuje w Dżibuti, z personelem 1800 żołnierzy, których zadaniem jest kontrola i zabezpieczanie rogu Afryki. Toczą się rozmowy mające na celu utworzenie bazy na Cyreneice, w Libii czy w Gwinei. Obecność wojskowa Amerykanów w Afryce wpisuje się w doktrynę Global War on Terror, mającą na celu zapobieganie konfliktom oraz walkę z terroryzmem. Poza tym nadrzędnym celem jest objęcie zasięgiem oddziaływania całej Afryki Zachodniej i Centralnej, co pozwoliłoby zapewnić USA rolę lidera i zbalansować coraz większe zainteresowanie regionem ze strony Chin⁴².

⁴⁰ El Watan, 2.06.2011, za: A. Bourgeot, *op. cit.*, s. 47.

⁴¹ FY 2012 Department of State operations Congressional Budget Justifications, <http://www.state.gov/s/d/rm/rls/statecbj/2012/pdf/index.htm> (dostęp: 05.04.2013).

⁴² A. Bourgeot, *op. cit.*, s. 44.

Podsumowanie

Region Sahelu ze względu na geograficzne uwarunkowania i czynniki społeczno-polityczne krajów, które znajdują się w jego obrębie, jest obszarem o niskim stopniu kontroli. Z drugiej strony jest obszarem strategicznym, rzutującym na bezpieczeństwo regionalne i międzynarodowe, w którym krzyżują się szlaki transferu broni, przerzutu narkotyków do Europy, jest wreszcie afrykańskim przyczółkiem Al-Kaidy. Wydarzenia arabskiej wiosny w Maghrebie i obalenie M. Kadafiego, paradoksalnie przyczyniły się do większej destabilizacji Sahelu. Pułkownik Kadafi, oskarżany o powiązanie z międzynarodowym terroryzmem, stanowił zagrożenie dla światowego bezpieczeństwa, natomiast w samej Libii był gwarantem stabilizacji, utrzymując skłócone ze sobą grupy etniczne w *quasi*-równowadze. Upadek jego reżimu odmroził konflikty etniczne tak wewnątrz kraju, jak i w regionie, grup, plemion domagających się większego udziału we władzy lub stworzenia własnego państwa.

Sekurytyzacja Sahelu jest w interesie zarówno państw leżących w jego obrębie, jak również regionalnych i światowych potęg. Inicjatywy mające na celu stabilizację regionu podejmowane są na poziomie państw Sahelu (nawiązanie współpracy służb wywiadowczych sześciu krajów: Mali, Burkina Faso, Nigru, Nigerii, Senegalu, Czadu w sierpniu 2010 r.⁴³), inicjowane przez kraje sąsiedzkie (algierska inicjatywa Komitetu Wspólnego Sztabu Operacyjnego) oraz aktorów spoza Afryki (inicjatywa administracji amerykańskiej: Trans Sahara Counter Terrorism Partnership, porozumienie ramowe między Paryżem a Mauretanią z 2010 r. na rzecz zwalczania terroryzmu⁴⁴).

Obok rywalizacji geopolitycznej obszar jest również celem strategii geoeconomicznej wielu państw. Zainteresowanych Sahelem przyciągają jego bogactwa naturalne: sól (Mali, Niger); fosfaty, żelazo, pokłady złota (Mauretania, Mali); miedź, węgiel (Mali); uran (Niger, Mali)⁴⁵. Jego znaczenie zwiększa ponadto fakt występowania złóż ropy w Mali oraz Nigrze oraz usytuowanie sieci przesyłowych gwarantujących dostawy ropy i gazu do Azji przez Sudan, do Ameryki przez Zatokę Gwinejską i Europy przez Maghreb.

Dzisiaj nie sposób mówić o bezpieczeństwie Maghrebu, Afryki Subsaharyjskiej, Europy, a mając na względzie obecność Al-Kaidy – i całego świata – bez analizy sytuacji w Sahelu. W tym kontekście trafiona wydaje się spotykana niekiedy w opracowaniach teza, nawiązująca do idei *heartland*'u J. Mackindera, w myśl której: kto kontroluje serce świata, kontroluje świat⁴⁶. Mając na względzie wagę geostrategiczną, ekonomiczną Sahelu/Sahary oraz fakt, że o obszary te rywalizują nie tylko państwa Północnej Afryki, ale również aktorzy pozapaństwowi (Al-Kaida, MUJAO) i państwa zewnętrzne (USA, Francja, Chiny), Sahel może być właśnie takim sercem ziemi⁴⁷.

⁴³ *Ibidem*, s. 46.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 45–46.

⁴⁶ Zob. szerzej Y. Lacoste, *op. cit.*, s. 30.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 12.